

УДК 37.015.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.13.9>

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Олександр Зінченко

*Київський національний лінгвістичний університет,
вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, Україна, 03680
e-mail: zi85@ukr.net*

У статті з'ясовано психологічні умови ефективності дистанційної освіти у вищій школі в умовах війни. Проаналізовано теоретичні джерела з проблеми дистанційного навчання. Сформульовано низку міркувань стосовно психологічних умов такого навчання у вищій школі. Акцентовано увагу на важливості чіткого планування освітнього процесу. Наголошено на психологічних аспектах здобувача, що їх необхідно враховувати під час планування дистанційного навчання: загальних вікових особливостях, показниках успішності, індивідуальних відмінностях, соціально-психологічних характеристиках, проявах емоційно-вольової сфери, загальному рівні інтелектуального розвитку. Описано важливість вивчення і формування готовності здобувачів освіти і викладачів до дистанційного навчання в умовах війни. Виокремлено структурні компоненти цього феномену. Визначено, що стимулювання мотиваційної складової навчання й формування рефлексії здобувачів освіти є ключовими психологічними умовами дистанційного навчання в умовах війни. Висловлено припущення про те, що формування ефективного комунікативного середовища дистанційного курсу передбачає створення мережевих робочих груп; максимальну доброзичливість і толерантність викладача; активізацію дискусійних форм роботи; надання переваги мультимедійному спілкуванню; гармонійне поєднання офіційних і неофіційних елементів комунікації; регулювання напруженості й конфліктів між учасниками освітнього процесу. Зазначено, що в умовах війни особливо актуальними є реалізація педагогічної гнучкості викладача й збереження психічного здоров'я учасників освітнього процесу. Подальші перспективи досліджень проблеми вбачаємо в експериментальній перевірці сформульованих теоретичних положень.

Ключові слова: дистанційне навчання, суб'єкти навчання, механізми дистанційного навчання, стресостійкість, мотивація, рефлексія.

Останні кілька років стали справжнім випробуванням для українського суспільства й держави. Пандемія COVID-19, перманентна економічна нестабільність, соціально-політична криза і, нарешті, повномасштабна війна – усі ці загрози суттєво порушили ефективне функціонування багатьох сфер соціального життя, зокрема й освіти. Теоретики й практики педагогічної та психологічної науки доклали багато зусиль, щоб мобільно й продуктивно адаптувати освітній процес до нових, складних умов. У цьому контексті одна з ключових ролей належала сучасним інформаційним технологіям. Широке розповсюдження й доступність комп'ютерів уможливають реалізацію цілей і завдань освіти незалежно від зовнішніх умов. Водночас пандемія коронавірусу й жорсткі карантинні обмеження виявили реальну слабкість методичної складової та психологічного обґрунтування дистанційної освіти. Усі ці проблеми лише посилювалися й поглибилися з початком воєнних дій. Важливим завданням психологічної науки є теоретичний аналіз умов ефективності освітнього процесу під час війни. Формулювання емпіричних гіпотез стосовно проблеми дослідження, а також їх подальша експериментальна перевірка є передумовою

приспосовування дистанційної освіти до обставин воєнного часу і, як наслідок, виживання держави і подальшої її розбудови.

Однією з основних методологічних проблем актуального дослідження є визначення термінів «дистанційна освіта» та «дистанційне навчання». На побутовому рівні ці поняття переважно вживають як синонімічні, проте науковці їх розрізняють. Зокрема, Л. Гаврілова та Ю. Катасонова пояснюють дистанційну освіту як результат дистанційного навчання [1]. Основою дистанційного навчання є самостійна робота здобувача освіти [4]. Н. Кучеренко на основі аналізу теоретичних джерел виокремлює основні складові досліджуваного явища:

- 1) використання інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення педагогічних цілей і завдань;
- 2) можливість синхронної та асинхронної реалізації процесу;
- 3) наявність традиційних і специфічних організаційних форм, зміст, цілі, засоби навчання, методи;
- 4) суб'єкт-суб'єктний характер навчання [3].

Взагалі використання сучасних інформаційних технологій є ключовою характеристикою дистанційного навчання. Технологічний аспект означеного процесу дозволяє виконати низку завдань:

- 1) збільшення кількісного і якісного складу аудиторії слухачів курсу;
- 2) зростання економічності освітнього процесу;
- 3) оптимізація доступу до інформаційних джерел;
- 4) підвищення якості й обсягу самостійної роботи здобувачів освіти;
- 5) організація інтегрованого освітнього середовища навчального закладу.

На думку М. Смультсон, дистанційне навчання передбачає діяльність, суб'єкт якої здійснює учіння та одночасно управляє процесом власного навчання. У цьому контексті феномен готовності до дистанційної освіти варто розглядати як здатність до управління, що передбачає фіксацію у свідомості відповідного проекту та плану його реалізації. Оцінювання готовності до дистанційного навчання відбувається на основі визначених критеріїв [2].

В. Прибилова виокремлює низку позитивних рис дистанційного навчання, порівнюючи його з традиційною освітою:

- 1) формування глобального освітнього простору;
- 2) вибір оптимального темпу й тривалості навчального процесу;
- 3) можливість безвідривного навчання, що визначає ефективне поєднання професійної діяльності й освіти;
- 4) велика кількість інформаційних джерел;
- 5) забезпечення швидкої комунікації учасників навчального процесу;
- 6) зростання концентрації викладання навчального матеріалу;
- 7) підвищення цифрової грамотності здобувачів;
- 8) забезпечення рівних освітніх прав;
- 9) подолання труднощів навчальної комунікації, що виникають у безпосередній взаємодії;
- 10) зростання творчих можливостей педагогічного процесу [4].

Водночас дослідниця застерігає від необґрунтованого оптимізму і виділяє низку проблем реалізації дистанційного навчання в умовах вищої школи:

- 1) відсутність особистого спілкування між суб'єктами освіти, що заважає ефективній соціалізації;
- 2) низька навчальна мотивація здобувачів;

- 3) проблеми практичної підготовки студентів;
- 4) технічні проблеми – доступ до інтернету, наявність комп'ютерного і програмного забезпечення;
- 5) необхідність фінансових витрат для початкової організації дистанційної освіти [4].

Ю. Машбиць виділяє кілька основних психологічних механізмів дистанційного навчання, а саме: зворотного зв'язку, довізначення здобувачем педагогічної задачі, динамічного розподілу функцій управління між учасниками навчального процесу, що передбачає перехід оцінювання й контролю в самооцінювання і самоконтроль [2]. Повноцінна реалізація цих механізмів часто вимагає значних зусиль від педагогів, проте є запорукою підвищення ефективності дистанційного навчання.

Очевидно, що реалізація дистанційного навчання особливо ускладнюється у період соціальних криз. Зокрема, науковці дійшли висновку, що у період пандемії коронавірусу слід урахувати такі основні компоненти:

- 1) належне забезпечення зворотного зв'язку, що, зокрема, передбачає ефективний інструктаж;
- 2) трансформування змісту навчальних курсів, що враховує специфіку дистанційної освіти та умови життєдіяльності суб'єктів;
- 3) стимулювання мотивації студентів з урахуванням актуальних обставин;
- 4) формування оптимальних стосунків між суб'єктами процесу;
- 5) проведення заходів зі збереження психічного здоров'я [6].

Остання складова є особливо актуальною в сучасних умовах. К. Lister, J. Seale, С. Douce обґрунтовують важливість запобігання стресовим факторам у процесі реалізації дистанційного навчання [7].

W. Вао у результаті експериментальних досліджень виділив низку аспектів, що є ключовими для оптимізації дистанційного навчання:

- 1) принцип актуальності – кількість і складність навчальних матеріалів мають відповідати характеристикам здобувачів;
- 2) принцип оптимальної швидкості навчання;
- 3) принцип достатньої підтримки, що передбачає забезпечення ефективного зворотного зв'язку;
- 4) принцип стимулювання активності студентів;
- 5) наявність запасного плану дій на випадок непередбачуваних обставин [5].

З початком російсько-української війни суттєво зросла актуальність дослідження реалізації дистанційної освіти у період воєнних конфліктів. Можемо констатувати мінімальну кількість наукових досліджень освітніх процесів в умовах війни. Водночас К. D. Rajab стверджує, що дистанційне навчання дозволяє здобути якісну освіти й частково задовольнити безпекові потреби в умовах воєнних дій [8]. Бачимо, що проблема психологічного обґрунтування дистанційного навчання в умовах війни потребує ретельного теоретичного аналізу як основа для подальшої експериментальної перевірки виокремлених положень.

Мета статті – з'ясування психологічних умов ефективності дистанційної освіти у вищій школі в умовах війни.

Проаналізувавши вищезазначені теоретичні положення, власний досвід фахової діяльності, а також думки колег стосовно ситуації, можемо зробити певні узагальнення. Пропонуємо низку міркувань стосовно психологічних умов дистанційного навчання у вищій школі:

1. *Чітке планування діяльності, що враховує індивідуальні й вікові особливості учасників освітнього процесу.* Організація дистанційного навчання має враховувати такі аспекти:

- 1) визначення мети і бажаних результатів курсу й окремих занять;
- 2) вивчення особливостей і можливостей здобувачів освіти, що передбачає аналіз продуктів діяльності, спостереження, тестування навчальних досягнень і психологічної структури особистості;
- 3) вивчення особливостей і можливостей викладача, що передбачає використання методів, описаних у попередньому пункті, а також самоаналізу;
- 4) визначення часових ресурсів занять;
- 5) вивчення матеріальних ресурсів проведення занять;
- 6) визначення конкретних методів проведення занять;
- 7) опис запланованих форм роботи;
- 8) прогнозування можливих труднощів освітнього процесу та шляхів їх подолання;
- 9) фіксування форм контролю досягнень здобувачів;
- 10) визначення форм і методів роботи для здобувачів освіти, які тимчасово не мають технічної й емоційної можливості перебувати на заняттях через воєнні дії.

Усі перераховані пункти планування мають реалізовуватися з позиції принципу індивідуалізації та вивчення конкретних життєвих обставин здобувачів. При цьому важливо відходити від такого планування, коли опертя відбувається лише на офіційні документи – освітні та робочі навчальні програми. План дистанційного курсу має бути чіткою «дорожньою мапою», що допомагає ефективно реалізовувати діяльність педагога, а не формальною «відпискою». Такі міркування відповідають основним теоретичним положенням проєктивно-технологічної парадигми розвитку інтелекту М. Смільсон. Описані положення особливо актуалізуються в умовах війни, коли рівень вираження емоційних, комунікативних проблем, когнітивних викривлень сприймання інформації суттєво зростає, тож урахування цих процесів є обов'язковим для підвищення ефективності дистанційного навчання.

Окремо варто наголосити на психологічних аспектах здобувача, які необхідно враховувати в процесі планування дистанційного навчання:

- 1) загальні вікові особливості – основні психологічні та біологічні новоутворення студентів, специфіка провідної діяльності, актуальність проявів нормативної кризи;
- 2) рівень успішності – зміст цього пункту не має обмежуватися інформацією про формальне оцінювання, а відображати зміст і розподіл інтересів, активність у процесі засвоєння різних навчальних дисциплін, громадську позицію здобувачів освіти;
- 3) індивідуальні відмінності – тип і властивості темпераменту, риси й акцентуації характеру, структура та рівні розвитку здібностей;
- 4) соціально-психологічні характеристики особистості – рівень комунікативності, авторитет і престиж у групі, можливі комунікативні бар'єри, зміст офіційного та неофіційного статусів;
- 5) специфіка емоційно-вольової сфери особистості (стресостійкість, рівень самоконтролю, домінуючі настрої, актуалізація вольових зусиль), що особливо актуально в умовах війни;
- 6) загальний рівень інтелектуального розвитку та окремих розумових операцій.

2. *Вивчення і формування готовності здобувачів освіти до дистанційного навчання в умовах війни.* На нашу думку, реалізація цього завдання передбачає спрямованість на такі компоненти:

- 1) мотиваційний – наявність спонук до оволодіння знаннями, здобуття майбутньої професії у складних життєвих обставинах;

2) когнітивний – наявність інформаційної підготовки та сформованості мисленнєвих структур, що є основою ефективного дистанційного навчання;

3) операційно-діяльнісний – сформованість конкретних навчальних дій дистанційного навчання, рівень самоконтролю і волевого зусилля при досягненні навчальних цілей;

4) рефлексивний – рівень розвитку самоаналізу власних успіхів в умовах дистанційної освіти.

Виділення структури готовності до дистанційного навчання допомагає більш ефективно дібрати методи діагностики та розвитку описаних складових.

3. *Вивчення і формування готовності викладачів до дистанційного навчання в умовах війни.* Структуру готовності педагогів можна розглядати у контексті описаної моделі готовності здобувачів, проте слід урахувувати особливості викладацької діяльності. Зокрема, для викладачів важливими є методично обґрунтовані знання, уміння та навички дистанційного навчання, належний рівень самоконтролю, стресостійкості й самоаналізу.

4. *Стимулювання мотиваційної складової навчання.* Доцільним є використання спеціальних вправ, спрямованих на формування пізнавальних і професійних інтересів здобувачів, зміну ставлення до навчальної й життєвої ситуацій з емоційного на раціональне. Такі вправи можуть бути реалізовані як у груповій, так й індивідуальній формах залежно від результатів попереднього вивчення особистості здобувачів. Ефективність використання мотиваційних вправ підтверджується відповідними експериментальними дослідженнями [9].

5. *Формування ефективного комунікативного середовища дистанційного курсу.* В умовах війни реалізація означеного завдання пов'язана з такими діями:

1) створення мережеских робочих груп, що уможливають ефективне й мобільне обговорення робочих питань;

2) максимальна доброзичливість і толерантність викладача, що не відображається на зниженні вимог до успішності;

3) активізація дискусійних форм роботи, що стимулюють міжособистісну комунікацію й соціалізацію студентів;

4) надання переваги мультимедійному спілкуванню порівняно зі знаково-текстовими формами;

5) гармонійне поєднання офіційних і неофіційних елементів комунікації, що має базуватися на зосередженості спілкування на тематиці заняття;

6) регулювання напруженості й конфліктів між здобувачами, що пов'язано з нестабільним емоційним станом;

7) регулювання напруженості й конфліктів між викладачами й студентами.

6. *Дотримання педагогічної гнучкості при реалізації дистанційного курсу.* Воєнний період – час для толерантного ставлення та модернізації освіти. Дотримання всіх протокольних процедур може шкідливо позначитися на ефективності й мотивації здобувачів освіти. При цьому викладач має пам'ятати про необхідність досягнення всіх освітніх цілей. Тобто педагогічна гнучкість має бути спрямована на індивідуалізацію використаних форм роботи, спрощення системи відпрацювань, водночас недопустимими є прояви професійної халатності, що пояснюються воєнним станом.

7. *Формування рефлексії здобувачів дистанційної освіти.* У цьому контексті актуальним є використання вербальних самозвітів, де здобувачі фіксують свою успішність і труднощі, що виникають у процесі навчання. В умовах воєнних дій у рефлексивних звітах доцільно зазначати інформацію про власний емоційний стан. Дані звітів мають урахуватися викладачем при подальшій реалізації освітнього курсу.

8. *Комплекс заходів, спрямованих на збереження психічного здоров'я учасників освітнього процесу.* Реалізація цього завдання передбачає залучення кваліфікованих психологів і медиків. Водночас варто пам'ятати про неприпустимість психологічної допомоги у воєнний час «мирними методами», що можуть лише дестабілізувати психічний стан. Тобто фахівці мають пройти спеціалізовані курси, що допоможуть надавати ефективну онлайн-підтримку в умовах війни.

Висновки. У результаті проведеного теоретичного дослідження проблеми психологічних умов дистанційного навчання в умовах війни можна сформулювати низку узагальнень. Запорукою ефективності такого навчання є чітке планування діяльності, що враховує не лише формальні показники, а й психологічні особливості учасників процесу. Важливим є вивчення і формування готовності здобувачів освіти і викладачів до дистанційного навчання в умовах війни. Ключовими психологічними умовами дистанційного навчання є стимулювання мотивації і формування рефлексії здобувачів освіти. Створення ефективного комунікативного середовища дистанційного курсу забезпечує ефективну реалізацію зворотного зв'язку й процесу управління навчанням. В умовах війни особливо актуальними є реалізація педагогічної гнучкості викладача й збереження психічного здоров'я учасників освітнього процесу. Подальші перспективи досліджень проблеми вбачаємо в експериментальній перевірці сформульованих теоретичних положень стосовно психологічних умов дистанційного навчання під час війни.

Список використаної літератури

1. Гаврілова Л., Катасонова Ю. Теоретичне аспекти впровадження дистанційного навчання в Україні. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 1–2. С. 16–17.
2. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / М. Л. Смільсон, Ю. І. Машбиць, М. І. Жалдак та ін.; за ред. М. Л. Смільсон. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.
3. Кучеренко Н. Дистанційне навчання як виклик сучасної університетської освіти: філософсько-правовий вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2018. № 906. С. 34–40.
4. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Проблеми сучасної освіти*. 2017. Вип. 4. URL: <https://periodicals.karazin.ua/issuesedu/article/view/8791>
5. Bao W. COVID -19 and online teaching in higher education: A case study of Peking University. *Human Behavior and Emerging Technologies*. 2020. V. 2. Pp. 113–115.
6. Martin A. How to optimize online learning in the age of coronavirus (COVID-19): A 5-point guide for educators. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/339944395_How_to_Optimize_Online_Learning_in_the_Age_of_Coronavirus_COVID-19_A_5-Point_Guide_for_Educators
7. Lister K., Seale J., Douce C. Mental health in distance learning: a taxonomy of barriers and enablers to student mental wellbeing. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*. 2021. URL: <https://doi.org/10.1080/02680513.2021.1899907>
8. Rajab K. D. The Effectiveness and Potential of E-Learning in War Zones: An Empirical Comparison of Face-to-Face and Online Education in Saudi Arabia, in *IEEE*. *Access*. 2018. Vol. 6. Pp. 6783–6794.
9. Zinchenko O. V., Sherudylo A. V., Zhuravel A. V., Mozul I. V., Ihnatenko O. V. Condiciones psicológicas para la eficacia de la educación a distancia. *Revista de Investigación Apuntes Universitarios*. 2022. Vol. 12. Núm. 2. 198–224.

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS EFFICIENCY OF DISTANCE LEARNING DURING THE WAR

Zinchenko Oleksandr

*Kyiv National Linguistic University,
73, Velyka Vasylkivska Str., Kyiv, Ukraine, 03680
e-mail: zi85@ukr.net*

Psychological conditions efficiency of distance learning in high school are finding out in the article. It has been analyzed theoretical sources regarding issue of distance learning. It has been formulated number of reasoning regarding distance learning in high school. Attention has been focused on the importance of distinct planning of educational process. Psychological aspects of education applicant have been emphasized that should be taken into account for the planning of distance learning: general age features, success rates, personality differences, social and psychological characteristics, display of emotional and volitional field, general level of intellectual development. It has been described importance of studying and formation of education applicants and teachers readiness to the distance learning in the condition of war. It has been highlighted structural components of this phenomenon. It has been defined that encourage of motivational component of studying and formation of reflection of applicants of education are key psychological conditions of distance learning in the conditions of war. It has been suggested that formation of effective communication environment of distance course provides creation of network working groups; maximal benevolence and tolerance of the teacher; activation of discussion forms of work; preference for multimedia communication; harmonious combination of official and unofficial communication elements; regulation of tension and conflicts among the participants of educational process. It's noted that in the condition of war pedagogical flexibility of teacher and maintaining of mental health of participant of educational process are especially relevant. Further research prospects of the issue we see at experimental verification of formulated theoretical statements.

Key words: distance learning, subjects of study, mechanisms of distance learning, stress tolerance, motivation, reflection.